

La Crisi dels Euromíssils de 1983.

La bel·ligerència nord-americana i el pànic soviètic a l'inici de la Segona Guerra Freda.

7 DE DESEMBRE DEL 2020

CRISTIAN SISÓ I CASTELLANO

Treball Final de Grau. UOC, 2020.

Dedicat a la meva dona, Pilar, i als meus dos fills,
Martí i Jan. Gràcies pel teu recolzament, sense el
teu savi consell i ajut, no hauria estat capaç
d'arribar fins aquí. Gràcies, fills, per donar-me
coratge i per acompanyar-me en aquesta etapa
que avui culmina. Gràcies per suportar les meves
llargues absències, us ho tornaré.

Us estimo,

Pare.

La crisi dels Euromíssils de 1983.

La bel·ligerència nord-americana i el pànic soviètic a l'inici de la Segona Guerra Freda.

Cristian Sisó i Castellano.

Grau d'Història, Geografia i Història de l'art.

Universitat Oberta de Catalunya.

Resum:

Aquest treball cerca distingir si la Crisi dels Euromíssils de principis dels anys 1980 va provocar el pànic soviètic, en creure que un atac nuclear nord-americà era imminent. Posem atenció als passos que van portar a la darrera crisi greu, entre la Federació russa i els Estats Units, per comprendre com podrien desenvolupar-se els esdeveniments actuals, un cop ambdues potències nuclears han abandonat el tractat INF. Per comprendre com és de perillosa una escalada armamentística, la investigació assenjala alguns indicadors polítics i militars que, clarament, van afectar a la Unió Soviètica. També cerca comprovar la responsabilitat internacional de la greu crisi que va culminar durant la tardor del 1983, durant les maniobres *Able Archer '83*, i les seves repercussions. Els resultats són prou aclaridors com per crear indicadors d'alarma que puguin assenyalar els possibles errors que es cometin durant els esdeveniments actuals. Finalment, podem observar on caldria aplicar futures cerques en la matèria per poder millorar els resultats que, sens dubte, poden aportar molt de valor.

Paraules clau: Guerra Freda, *Able Archer*, Andropov, Reagan, *Pershing II*, *War Scare*, *RYaN*.

Abstract:

This work seeks to distinguish whether the Euromissile Crisis of the early 1980s provoked Soviet panic, believing that a US nuclear attack was imminent. We pay attention to the steps that led to the last serious crisis, between the Russian Federation and the United States, to understand how current events could unfold, once both nuclear powers have abandoned the INF treaty. To understand how dangerous an arms escalation is, the research points to some political and military indicators that clearly affected the Soviet Union. It also seeks to prove international responsibility for the severe crisis that culminated in the fall of 1983, during the *Able Archer '83* manoeuvres, and its repercussions. The results are enlightening enough to create alarm indicators that can point out possible mistakes made during current events. Finally, we can see where future research should be applied in the field in order to improve the results, which can certainly provide a lot of value.

Keywords: Cold War, *Able Archer*, Andropov, Reagan, *Pershing II*, *War Scare*, *RYaN*.

ÍNDEX

Resum:	3
Abstract:.....	3
1. Introducció.	5
2. Justificació.	6
3. Marc teòric.	7
4. Objectius.....	9
5. Per què tenen presència global els EUA?: La creació del llarg braç estatunidenc.....	10
5.1. Les eines per a una guerra ideològica: Doctrines de contenció dels EUA.	12
5.2. Teoria de la Destrucció Mútua Assegurada.	13
6. Arribada d'en Reagan.....	17
6.1. Discurs d'en Reagan, l'Imperi del Mal i fi de la distensió.....	18
7. La vesprada a la Crisi dels Euromíssils de 1983.....	20
8. Operació RYaN.....	23
8.1. Augmenta la tensió.	25
9. Able Archer 83.....	26
9.1. El dia del Judici Final.....	27
9.2. El desenvolupament de les maniobres i l'alerta soviètica.....	28
9.3. Conseqüències.....	31
10. Conclusions: Resultats i discussió.....	32
10.1. Resultats.....	32
10.2. Discussió i tancament.....	34
11. Bibliografia bàsica.....	36

La crisi dels Euromíssils de 1983.

La bel·ligerància nord-americana i el pànic soviètic a l'inici de la Segona Guerra Freda.

1. Introducció.

El 2 d'agost de 2019, l'agència EFE recollia una notícia que colpia qualsevol que estigués preocupat per la deriva internacional a propòsit de les noves tensions nord-americanes amb la Federació Russa: “*El Gobierno se retira oficialmente del tratado INF¹ con Rusia*”². Si llegim la notícia i les declaracions d'en Mike Pompeo, secretari d'estat dels EUA, la retòrica sembla una còpia, un *déjà vu* a Guerra Freda. Tot un seguit de notícies per l'estil van aparèixer durant un temps, però nosaltres ens fixarem en la por a una nova crisi de míssils a sòl europeu³, similar a la relativament poc coneguda Crisi dels Euromíssils de la dècada dels 1980.

La lectura crítica que va fer la Rússia soviètica de la Crisi dels Euromíssils va ser iniciada el desembre de 1979, en aprovar-se als EUA les instàncies per instal·lar massivament a l'Alemanya Occidental un nou model de míssil balístic de mig abast i llançadors de míssils de creuer, més petits però amb capacitat nuclear. Aquests míssils balístics, anomenats *Pershing II*, van ser dissenyats per destruir tant un hipotètic atac convencional de l'exèrcit soviètic, com les ciutats d'Europa de l'Est i pretenien igualar les capacitats dels míssils soviètics SS-20, segons mostra l'arxiu NSA. Escriu el Dr. Burr, historiador i director de documentació en aquest arxiu: “la decisió de l'OTAN de desplegar 572 míssils de creuer i Pershing II a Europa Occidental va contribuir al deteriorament de les relacions entre l'Est i l'Oest i desfermà la Crisi dels Euromíssils”⁴.

¹ https://media.nti.org/documents/inf_treaty.pdf

² <https://www.efe.com/efe/usa/portada/el-gobierno-se-retira-oficialmente-del-tratado-inf-con-rusia/50000064-4036119>

³ La Vanguardia: “*Europa teme otra crisis de misiles*”, a: <https://www.lavanguardia.com/internacional/20181103/452692719269/otan-trump-tratado-inf-crisis-misiles-rusia.html>

⁴ <https://nsarchive2.gwu.edu/nukevault/ebb301/index.htm>

Davant de la decisió nord-americana, els soviètics van intensificar la vigilància amb l'Operació RYAN (*Raketno Yadernoye Napadenie* o atac amb míssils nuclears) que portava en marxa des de l'any 1981 per la sospita soviètica d'un primer atac nuclear occidental. Aquest fet és conegut al món angloparlant com a "*Soviet Nuclear War Scare*" i és el nucli del treball de recerca. Segons Guillem Colom, investigador associat a la UAC, "*activa entre el 1981 i la caiguda del Teló d'Acer, aquesta missió pretenia detectar, prevenir i neutralitzar un atac amb míssils nuclears per sorpresa*"⁵. El clímax d'aquesta tensió va esdevenir durant unes maniobres militars a la tardor de 1983 per ensinistrar al personal pel desplegament i l'ús dels *Pershing*. Les maniobres *Able Archer* es portaven a terme regularment, però no en aquest context on els moviments de material i personal, molt importants, van induir als soviètics a creure que l'atac nuclear podia ser imminent. *Able Archer 1983* va empènyer Moscou a la preparació de les forces nuclears pròpies per realitzar un atac, preventiu o de represàlia, que amortís el cop o donés resposta al que esperaven dels americans.

Aquesta situació tan extrema, emmarcada dintre de les maniobres *Able Archer 83* i condicionada per l'Operació RYAN, és on se centra el treball de recerca amb la finalitat d'avaluar si les pors soviètiques a un atac nuclear soviètic estaven fonamentades, eren infundades o tot va ser propaganda d'un o d'altre bloc en disputa.

2. Justificació.

Resulta una intervenció molt necessària degut a dos aspectes. El primer és que gran part de les tensions que es van donar durant la Segona Guerra Freda estan sent reproduïdes actualment. D'especial importància resulten les polítiques de rearmament i la caducitat dels tractats que han mantingut l'equilibri a escala mundial i que suposen un desafiament a l'hegemonia unipolar dels EUA. Resulta indubtable que caminem cap a un món de poder multipolar on varies potències regionals controlen les seves respectives àrees d'influència.

⁵ <http://revistaayer.com/articulo/1313>

El segon, ve donat per la necessitat d'assenyalar les accions passades dels blocs bel·ligerants, que aportin llum per frenar una altra crisi i escalada armamentística com la de la dècada dels 80. Resulta especialment del nostre interès, ja que la pròpia geografia europea es troba molt amenaçada en ser el primer objectiu, d'ambdues híper-potències nuclears, en cas de guerra total.

Els biaixos existents en cercar informació immediata, i el més important, dirigida al gran públic, són massa escandalosos com per a no cercar assenyalar les causalitats més probables. Hi ha fonts, suposadament serioses, que arriben a escriure que *“Des que l’OTAN existeix, el Kremlin ha cercat eliminar-la [...] assolint Brezhnev la capacitat per realitzar un primer atac nuclear i pressionant Europa Occidental amb el suport de les manifestacions anti-OTAN...”*⁶.

3. Marc teòric.

El marc teòric actual sobre la crisi de 1983 està construït de manera que l’epicentre gira al voltant de la por soviètica a una guerra termonuclear que semblava imminent. La investigació preliminar d’aquestes fonts assenyala una suposada paranoia dels mandataris soviètics, davant la creença d’un atac nuclear imminent de l’OTAN durant les maniobres *Able Archer* la tardor del 1983. Segons Nate Jones, director del departament del *Washington Post’s* encarregat de la investigació dels arxius de la NSA i el seu portaveu públic, *“Per una banda, Oleg Gordievsky, el cap de l’oficina del KGB a Londres que havia desertat en favor de Gran Bretanya, estava aportant evidències realment alarmants de la paranoia soviètica: Una col·lecció enorme de documents d’intel·ligència que assumien un primer atac dels EUA estava en curs i que centraven l’atenció als indicadors de l’imminent atac”*⁷.

La suposada paranoia soviètica sota la qual s’emmarca la crisi, va ser interpretada pels governs, britànic primer i estatunidenc posteriorment, a partir dels documents que Oleg Gordievsky va anar filtrant quan va decidir convertir-se en agent doble. Aquest espia va destapar l’Operació RYaN, que consistia en les ordres del Politburó, a través d’un KGB

⁶ <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14682740802638640?scroll=top&needAccess=true>

⁷ Jones, Nate: *“Able Archer 83: The Secret History of the NATO Exercise That Almost Triggered Nuclear War”*, pàgina 10. 2016, New York.

dirigit per Yuri Andropov, als seus agents per recollir proves de l'atac imminent. Les enormes filtracions proporcionades per Oleg Gordievsky al govern britànic han estat publicades per l'únic historiador que té accés als arxius de l'Mi5 britànic, Christopher Andrew, recolzat pel departament d'investigació de Stanford. Un dels documents que verifiquen aquestes informacions passades es va trobar als arxius del KGB a Ucraïna i incloïen la directriu sobre RYaN, escrita pel mateix Andropov, del març de 1983 que diu: *"L'objectiu de la tasca és comprovar que la Residència⁸ treballa sistemàticament per desentranyar qualsevol pla del principal adversari [EUA] per RYaN [atac nuclear amb míssils] i organitzar una vigilància contínua d'indicadors que podrien donar-se en prendre la decisió de fer servir armes nuclears contra l'URSS o les seves preparacions immediates."*⁹

Dario Migliucci, Ferran Martínze Liso i Katharina Benecke¹⁰ exposen a la seva investigació una de les poques publicades a l'estat espanyol, que la manca d'arxius impedeix tenir una visió completa de l'afer en ser els arxius de naturalesa militar. Resulta un treball interessant en quant que fa incisió en la manca de publicació documental dels arxius de l'antiga Unió Soviètica, però les cerques molt precàries que jo he pogut realitzar en llengua russa, mostren una quantitat de treballs acadèmics molt important. A més, molts dels països de l'antic bloc comunista són ara part de la mateixa OTAN o estan dins la seva àrea d'influència. D'altra banda, esmenten el concepte de *"Misperception"* de les autoritats nord-americanes: *"Fins a la data, no sabem amb exactitud fins a quin punt els Estats Units va adonar-se, durant l'operació [Able Archer 83], que els soviètics estaven alerta i preparats per a un contraatac"*. Resulta un bon objectiu cercar enraonaments lògics amb què poder debatre aquesta frase, tot i que mostra una línia de pensament bastant estesa. Resulta interessant que els autors pensin que unes grans maniobres militars no tenien per què posar en alerta als soviètics, a més de fer servir la paraula "contraatac", ja que molts autors creuen que les maniobres *Able Archer '83* havien portat als soviètics a estar a punt de donar un primer cop preventiu. Els treballs, en general, escoren cap a l'atlantisme amb clars biaixos narratius que mostren discursos o fets molt negatius de l'URSS però no les seves contrapartides nord-

⁸ Oficina central del KGB a cada ciutat on es desenvolupaven tasques d'espionatge i informació.

⁹ <https://nsarchive.gwu.edu/dc.html?doc=5028361-Document-09-KGB-Headquarters-Moscow-to-the>

¹⁰ Migliucci *et al* (2017).

americanes. És un clar exemple, que he pogut observar sovint, de treballs d'investigació que es poden millorar emmarcant i mostrant correctament les accions durant la crisi.

Sobre les maniobres militars Able Archer 83 que van fer saltar l'alarma, l'Institut de Recerca en Política Exterior, nord-americà radicat a Filadèlfia, aporta arxius com la publicació del diari *Pravda* el dia 19 de novembre de 1983¹¹, on diu que: “*Els exercicis militars de l'OTAN s'estan tornant cada cop més difícils de distingir d'un desplegament real de forces armades per a una agressió*”¹². Per altra banda, la cadena britànica BBC va produir el 2007 un documental titulat “*Able Archer 1983: Brink Of Apocalypse*”, que només he pogut trobar penjat a YouTube¹³, però que resulta molt divulgatiu. El *King's College of London* acull al seu catàleg d'arxiu tota la informació amb la qual es va desenvolupar el documental¹⁴.

Com apunt final sobre el marc teòric, Marc Ambinder realitzà un treball¹⁵ on analitza la crisi però aportant una perspectiva molt interessant: el discurs i les actituds d'en Ronald Reagan envers la Unió Soviètica. D'una hostilitat de sobres coneguda, el president nord-americà va fer esclatar la distensió de la Guerra Freda, iniciant un nou període conegut com la Segona Guerra Freda, dins el qual encaixa la nostra crisi. L'autor insisteix molt en la paraula “*Misunderstandigs*” que defineix molt bé la concatenació de circumstàncies que porten a infravalorar l'impacte de les accions d'un dels actors sobre els altres. També descriu com i per què Reagan va canviar d'actitud i començà a empatitzar amb Gorbtxov i com es va arribar a acordar la reducció i destrucció de les armes d'abast mitjà que van fer esclatar la crisi: El tractat INF trencat recentment.

4. Objectius.

La pregunta sobre la qual em plantejo recercar durant el meu Treball Final de Grau és:

¹¹ <https://www.fpri.org/article/2018/12/able-archer-at-35-lessons-of-the-1983-war-scare/>

¹² <https://nsarchive.gwu.edu/sites/default/files/thumbnails/image/borotsya-za-mir.jpg>

¹³ <https://www.youtube.com/watch?reload=9&v=tPit2BGNKwo>

¹⁴ <https://kingscollections.org/catalogues/lhcma/collection/b/brink-of-apocalypse/>

¹⁵ https://www.washingtonpost.com/outlook/when-a-reagan-soviet-showdown-nearly-launched-armeddon/2018/08/30/c4a6dfe4-a0cc-11e8-8e87-c869fe70a721_story.html

- La suposada paranoia soviètica, si és que existia, estava fonamentada pels moviments i discursos nord-americans?

Per arribar-hi, els passos seran:

- Emmarcar correctament aquest capítol de la Guerra Freda.
- Definir i contrastar el context de la Crisi dels Euromíssils durant *Able Archer* a la tardor de 1983.
- Definir les posicions materials militars de cada contendent per llegir el nivell d'amenaces.
- Definir instruments de mesura (despeses en Defensa, moviments de personal, desenvolupament armamentístic, etc.) per llegir les intencions dels dos blocs.
- Analitzar els discursos disponibles d'alts funcionaris per llegir les predisposicions cap al bloc contrari.
- Agrupar resultats i avaluar en quin grau l'amenaça de guerra nuclear era real i viable.

5. Per què tenen presència global els EUA?: La creació del llarg braç estatunidenc.

Els Estats Units va entrar, com és sabut, a la Segona Guerra Mundial a causa de l'atac japonès a *Pearl Harbor* i la posterior declaració de guerra de Hitler. El fet va provocar el despertar definitiu de la maquinària bèl·lica estatunidenca des del primer moment, quelcom que els japonesos temien, mobilitzant des de l'atac japonès fins al 1945 prop de 16.000.000 de militars. L'entrada dels EUA a la guerra va significar l'inici del seu domini mundial, tant ideològic com material.

La geografia del continent americà, aïllada dels focus de conflicte, va fer inevitable el disseny de mà del president Roosevelt d'una allau de fundacions institucionals civils i militars que permetrien, a mig i llarg terme, dominar i projectar la seva força allà on fossin els objectius arreu el món. Entre les noves realitats, destacava la necessitat imperiosa d'informació i planificació que va donar lloc a la creació de l'*Office of Strategic Services* (OSS) el 1942, oficina que es va transformar en la CIA el 1947. Juntament amb

aquesta oficina clau, va ser fundada també les *Office Censorship* i *Office War Information*, una sort de *Think Tanks* que promovien i condicionaven certes accions governamentals, limitaren la llibertat d'expressió i que molt probablement van influir en la intolerància i hostilitats contra alemanys i japonesos a terres americanes. Uns 110.000 japonesos-americans, aproximadament 2/3 tenien nacionalitat nord-americana, van ser expulsats de casa seva i tancats a camps de concentració a l'interior del país. No sembla que hi hagués un motiu militar per a aquesta desconfiança, sinó que la població responia amb un sentiment antijaponès, precedent de la cacera de bruixes anticomunista que estava per venir.

Quan la guerra estava decantada i les discussions sobre la postguerra s'havien iniciat, la Conferència de Ialta a Crimea el febrer de 1945 entre els líders dels tres grans aliats, Roosevelt, Churchill i Stalin, van confirmar tant la intenció de retornar els territoris de l'Imperi del Japó als seus propietaris com una preocupació occidental per la manca de compromís soviètic de retirar-se dels territoris conquerits als nazis. Les conferències de Ialta i les ratificacions posteriors a Postdam van definir als soviètics com a contrapès i enemic de l'estil de vida nord-americà. Les diferències pels termes de pau anvers a l'Eix es van tornar en perilloses tensions entre l'Est i l'Oest, divisions que van quedar plasmades al Berlín de postguerra.

Un cop acabada la guerra, la desmobilització va ocupar gran part de l'acció interna de Truman fins a l'interessant any 1947, quan es va reorganitzar l'enorme monstre militar dels EUA sota la *National Security Act*¹⁶ amb rang de ministeri per les diferents branques de la *Navy*, *Air Force*, *Army*. Aquesta llei va incloure una coordinació i unes eines pels serveis d'intel·ligència amb la creació de la *Joint Chiefs of Staff*, *National Security Council* i la *Central Intelligence Agency*¹⁷. Els Estats Units d'Amèrica havien crescut i creat llargs braços per impulsar les accions que calguessin cap al món sencer en defensa dels seus interessos.

¹⁶ <https://history.state.gov/milestones/1945-1952/national-security-act>

¹⁷ Hernández 2002, PP: 367-368.

5.1. Les eines per a una guerra ideològica: Doctrines de contenció dels EUA.

El món devastat resultant en finalitzar la Segona Guerra Mundial, va deixar enormes capes de població totalment arruïnades i empobrides sense remei ni esperança. Les idees comunistes van reforçar-se com a un element de supervivència entre les masses sense sou ni feina, especialment preocupant pels interessos nord-americans al sud-est asiàtic i a Europa.

Sota aquest context geopolític d'expansió de les idees comunistes tan atractives per a les gents dels països afectats per la guerra, Truman i el seu equip amb George F. Keenan com un dels artífexs, van desenvolupar la política de contenció "pacient però ferma de les inclinacions expansionistes de la Unió Soviètica". A la compareixença del president Truman davant el Congrés el dotze de març de 1947, ell mateix va demanar una sèrie de mesures de contenció entre les que figuraven ajudes econòmiques per a Grècia, en plena guerra civil entre monàrquics dretans i comunistes partisans anti-nazis. Sol·licitava a més, l'enviament de consellers civils i militars allà on hi hagués amenaça comunista i la colossal ajuda de 17.000 milions de dòlars, en quatre anys, al continent europeu devastat ideada pel secretari d'estat George Marshall. L'administració d'aquesta injecció de diners descomunal frenaria, parcialment almenys, l'expansió de les idees comunistes entre la classe treballadora d'Europa Occidental, que sota el paraigua del Pla Marshall, veia com tornava a tenir feina i es podia refer la vida.

Les tesis i punts exposats¹⁸ per Truman a la seva compareixença¹⁹ van ser conegudes com a Doctrina Truman i significaren l'inici oficial de la contenció del comunisme i, amb la previsible reacció soviètica, la caiguda del Teló d'Acer i l'inici de la Guerra Freda.

Eisenhower va arribar a la presidència dels Estats Units el 20 de gener de 1953, poc abans de l'aturada de les hostilitats a la península de Corea al juliol d'aquell mateix any. El canvi de paradigma que va suposar el primer assaig nuclear soviètic el 1949, va empènyer Eisenhower a donar una volta de cargol més a la Doctrina Truman per mostrar

¹⁸ Text complet amb el discurs de la compareixença davant el Congrés el 12 de març de 1947: <https://web.archive.org/web/20041204183708/http://www.yale.edu/lawweb/avalon/trudoc.htm>

¹⁹ Aquí, l'arxiu original: <https://www.trumanlibrary.gov/library/research-files/draft-speech>

més decisió envers els comunistes. Aquesta nova doctrina seria ideada pel Secretari d'Estat John Foster Dulles, un fervent anticomunista catòlic, per pressionar els soviètics arreu el món, especialment a Europa Occidental, però també amb la mirada posada als diferents moviments revolucionaris a l'Àsia Oriental. Recollida a la Directriu Estratègica Nacional NSC 162/2²⁰, era anomenada també com "*Massive Retaliation*" i "*Deterrence Theory*", estava enfocada a atorgar una base legal per a la reducció de pressupost destinat a l'exèrcit convencional, amb l'objectiu de destinar aquesta partida a les forces nuclears estratègiques i poder assegurar una superioritat respecte a l'URSS. Segons el document, "...la capacitat de l'URSS per atacar els EUA amb armes atòmiques d'hidrogen... i la millora de les capacitats de defensa antiaèria al llarg del bloc soviètic, que continuarà creixent juntament amb l'estoc d'armes estratègiques...", faria impossible una guerra contra l'adversari. Així i tot, com esmenta el citat document de la doctrina Truman, els nord-americans ja sospitaven que la Xina començaria a mirar pels seus propis interessos, mentre que a Alemanya de l'Est i altres satèl·lits de Moscou, sorgien revolucions o moviments contraris al control soviètic. Tenien clar que el control efectiu dels governs es portava a terme per la força de les armes o la dissuasió per la possibilitat de ser esclafats per l'exèrcit roig si algun país s'esvalotava.

Si la Doctrina Truman donava el tret de sortida a la Guerra Freda, la Doctrina Eisenhower apuntalava la Teoria de Contenció i la seguretat que, en cas de guerra, l'aniquilació mútua estava garantida. Aquest equilibri de terror anomenat "*Mutual Assured Destruction*", MAD, adaptant-se als temps i passant per diferents tractats, arriba fins al dia d'avui en forma de dissuasió nuclear²¹.

5.2. Teoria de la Destrucció Mútua Assegurada.

La Crisi dels Míssils Cubans de 1962 va fer conscienciar als líders polítics sobre la necessitat d'una comunicació entre Washington i Moscou, a més de relaxar les tensions que podien portar a una tragèdia global. Kennedy i Khrushchev van crear el Telèfon Roig i

²⁰ <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1952-54v02p1/d101>

²¹ Política d'Armes Nuclears de l'administració Trump: <https://www.state.gov/nuclear-weapons-policy-in-the-trump-administration/>

van firmar el primer acord de limitació d'armes nuclears, conegut com a SALT (*Strategic Arms Limitation Talks*²²). Durant aquesta època de distensió, l'assoliment d'un cert equilibri en nombre d'armes estratègiques semblava atorgar veracitat a la teoria que, si un dels dos blocs decidia atacar, l'altre estaria en posició d'aniquilar al contrari. Però res més allunyat de la realitat, molt més complexa del que podria semblar a primer cop d'ull.

Donant per fet que l'activació de la complexa maquinària necessària per disparar aquests míssils en massa ha d'estar molt controlada i centralitzada, sorgia la problemàtica de l'atac de decapitació. Amb aquest terme, alguns autors^{23 24} fan referència a la capacitat d'ambdós bàndols de matar la cúpula dirigent del país i destruir la seva capacitat per comunicar-se en un primer atac sorpresa. Especialment preocupant resultava per a la prefectura soviètica, concentrada al Politburó de Moscou, tot i que els nord-americans també estaven exposats i eren vulnerables. Els líders polítics i militars soviètics eren conscients de la seva vulnerabilitat, doncs si l'atac de decapitació tenia èxit, la resposta seria, com a mínim, retardada i menys efectiva.²⁵ Fins a tal punt era acceptada la vulnerabilitat de la cadena de comandament del bloc soviètic que varen dissenyar un sistema semiautomàtic de represàlia conegut com a "Ma Morta". En detectar certs paràmetres, com ones de ràdio, sísmiques i absència d'altres ones d'alta freqüència, podia arribar a disparar de manera autònoma.^{26 27}

Si el suposat equilibri nuclear es veia afectat per l'hipotètic atac per sorpresa de decapitació, hem d'afegir la problemàtica de la balística dels anys '60 i '70. Aquesta no estava guiada de cap manera (com avui dia per satèl·lit, radar, làser, TV, etc.) i consistia en el càlcul d'una trajectòria balística similar a la dels coets civils, com el R-7 Semyorka que va posar en òrbita el famós Sputnik. Segons les dades tècniques, el marge d'error per als míssils soviètics més moderns de la dècada de 1970, els R-36, era de 1000 metres²⁸. Els emplaçaments de míssils subterranis, endurits amb capes de formigó

²² <https://history.state.gov/milestones/1969-1976/salt>

²³ <https://nsarchive.gwu.edu/briefing-book/nuclear-vault/2016-12-22/reagans-nuclear-war-briefing-declassified>

²⁴ Ambinder 2018, PP: 18-20

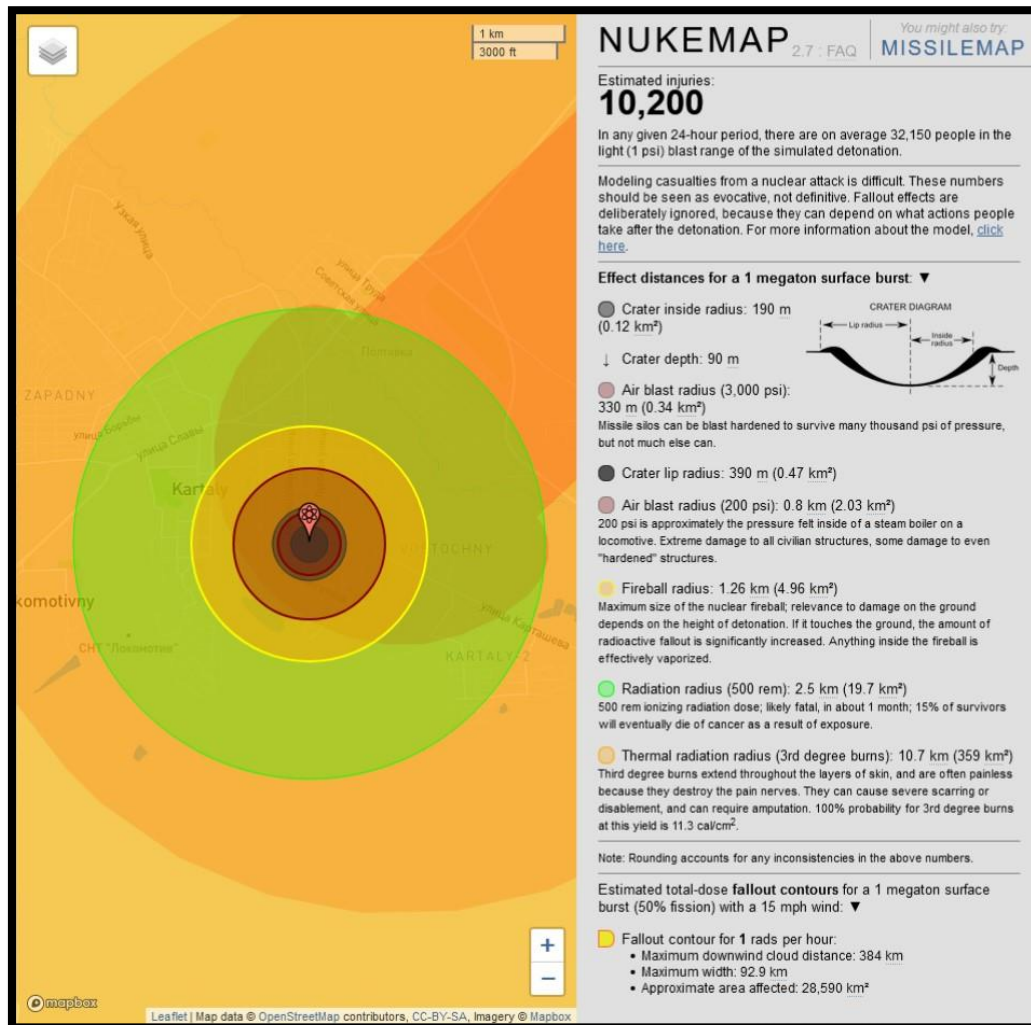
²⁵ Hines 1995, PP: 27-36.

²⁶ <https://www.globalsecurity.org/wmd/world/russia/yamantau.htm>

²⁷ <https://www.globalsecurity.org/wmd/world/russia/kosvinsky.htm>

²⁸ <https://fas.org/nuke/guide/russia/icbm/r-36m.htm>

armat molt resistent, havien de patir una pressió de prop de 3.000 psi (1 psi= 1 lliura de pes per polzada)²⁹ per ser destruïts o danyats, el que suposava un impacte directe en superfície a menys de 300 o 400 metres, segons la geologia. Si simulem una detonació en superfície d'un cap nuclear com els que carregava el míssil nord-americà Minuteman W-59, de 1 megatona de potència, veiem que la pressió de 3000 psi s'estendria "només" uns 330m.

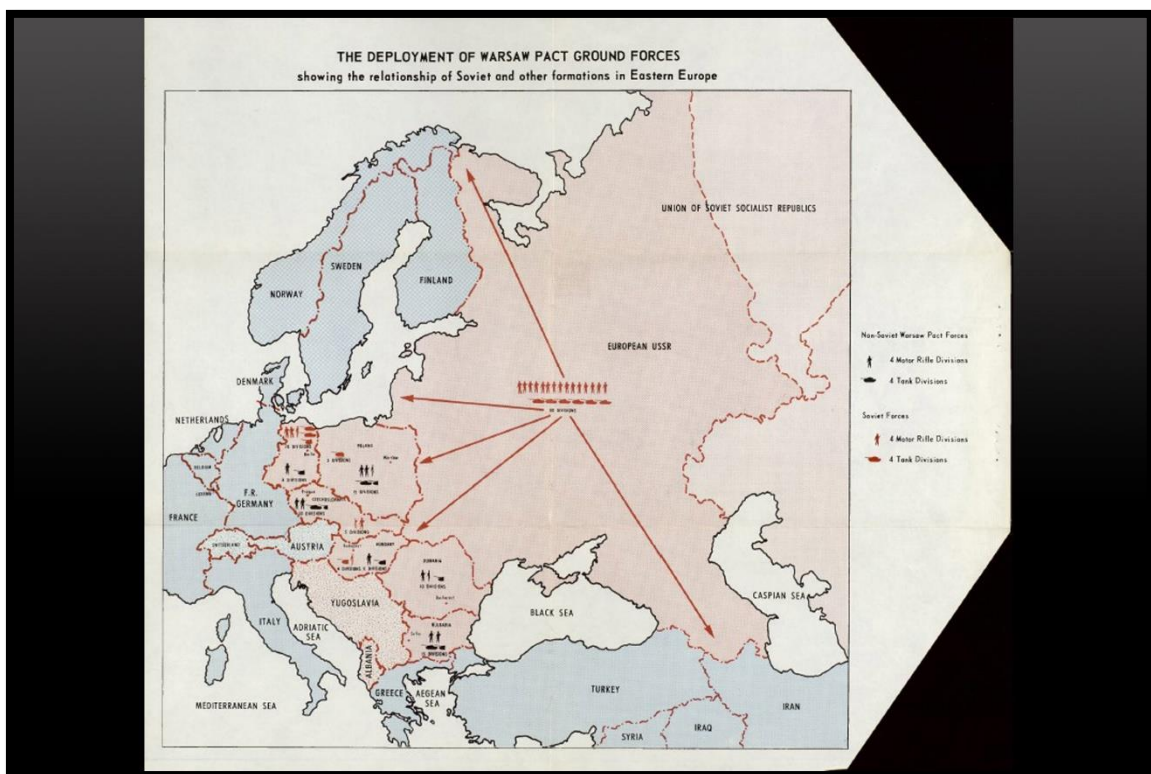
Font: Elaboració pròpia a <https://nuclearsecrecy.com/nukemap/>

A la imatge podem veure Kartaly, que és un conegut polígon de llançament de l'era soviètica i, com podem veure si apliquem cert marge d'error respecte al poble, no queda gens assegurat que una explosió desactivi l'operativitat de l'emplaçament. És important

²⁹ https://ca.wikipedia.org/wiki/Lliura_per_polzada_quadrada

llegir i aplicar bé aquest marge d'error per comprendre la por dels dirigents a no poder destruir els emplaçaments enemics en un primer atac i evitar una represàlia.

Com a últim factor de qüestionament sobre la possibilitat real de MAD, manca assenyalar un fet geogràfic, que no per evident s'ha de passar per alt, com és el punt de llançament i la distància a l'objectiu. Els emplaçaments de míssils a Alemanya o els submarins soviètics prop de la costa nord-americana, podien detonar un arma nuclear a un objectiu enemic en pocs minuts, uns 30, segons algunes fonts³⁰. Donat que no resulta el mateix disposar d'aquestes armes a 300km que a 6000km, com podem observar al següent mapa, resulta evident la perillositat dels emplaçaments d'armes nuclears nord-americanes a Alemanya, Turquia i Itàlia, així com la més que segura destrucció d'Europa en cas de conflicte total.

Font: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pictures/e2-cold-war-def-det-force-comp/20161206_dd-cw-comp-005.jpg

Podríem argumentar que la distància geogràfica és ambdós sentits, però hi ha un factor clau que desmunta la possible innocuïtat política de les armes nord-americanes a Europa Occidental: La Unió Soviètica tenia desplegades totes les seves armes a territori propi,

³⁰ <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/00963402.2019.1701279>

ans al contrari que els EUA, quines armes destinades a un primer atac estaven desplegades molt lluny del seu territori i molt properes a l'espai del bloc comunista: Alemanya Occidental, Itàlia o Turquia durant un breu temps.

Aquest fet pot tenir dues lectures. Segons l'actitud pròpia i si la retòrica política és agressiva, les armes poden ser interpretades amb clara configuració ofensiva. Si la intenció no és expandir-se, sinó fer efectiu l'equilibri dissuasiu, no hauria haver-hi percepció de perillositat. Però, com havien d'interpretar els soviètics les doctrines Truman, Eisenhower o Kirkpatrick i les intervencions anticomunistes a Àsia i a Amèrica Llatina? La retòrica estatunidenca era molt agressiva tot i l'època de distensió, però havia de donar encara una volta més de cargol amb l'arribada del president Ronald Reagan al poder.

6. Arribada d'en Reagan.

L'esmentada Crisi dels Míssils Cubans va atiar les pors més primàries del món sencer, especialment d'aquells dirigents que tenien una informació completa dels fets. En finalitzar la crisi, va quedar clar que calia una comunicació directa entre Washington i Moscou per estalviar errors potencialment catastròfics, creant així el Telèfon Vermell. Kennedy i Khrushov van arribar a l'acord de desmantellar els míssils que van provocar la crisi, tant els soviètics destinats a Cuba com els nord-americans desplegats a Turquia. A més, el mandatari soviètic va aconseguir assegurar durant les converses bilaterals que els EUA no envairien Cuba.

Durant els anys següents, les presidències d'en Kennedy, Johnon B. Lyndon, Nixon, Ford i Carter per una banda i d'en Khrushov i Brezhnev per l'altra, van mantenir una comunicació relativament fluida per limitar les tensions. L'espant a la guerra nuclear i les lliçons apreses, van portar a la firma del Tractat de No Proliferació Nuclear de l'any 1968. Uns anys, però, en què les doctrines de contenció nord-americanes portaven la guerra allà on interessés: Corea, Vietnam, Iran, Egipte... Una distensió que semblava bastant delicada, però que segons Hobsbawm, estava condicionada per la imatge que es pogués projectar cap a la resta del món. Segons ell, la singularitat de la Guerra Freda era la seva curiosa estabilitat, fins a mitjans dels anys 1970, on la preocupació més gran

es centrava en el fet que l'adversari no interpretés un gest hostil com a un preparatiu bèl·lic real. Les crides a fer retrocedir el comunisme, diu, eren pura propaganda radiofònica d'una Guerra Freda que havia d'estar a l'altura de la seva pròpia retòrica, ja que quan hi havien intervencions militars directes, com va passar durant la revolta a Alemanya de l'Est el juny de 1953, els nord-americans no van moure ni un dit³¹.

Així i tot, el poble nord-americà portava un temps basculant les seves idees cap a una posició més dura envers el comunisme, portat de la mà per la desil·lusió provocada per la crisi del petroli de 1973 i la consegüent baixada del nivell de vida que va aplanar el camí a les idees conservadores. El discurs neoliberal que els assessors escrivien a en Reagan, governador de Califòrnia, aconseguí que molts votants veiessin els avantatges que tenien les polítiques de contenció pels interessos nord-americans i la repercussió en els seus llocs de feina.

Carter va perdre les eleccions davant en Ronald W. Reagan a causa de la visió que va impulsar aquest últim com a home fort, clarament posicionat contra les polítiques febles que havien portat als EUA a perdre el seu avantatge sobre els països soviètics. Un discurs impostat que feia creure en una situació que no era real i amb conseqüències d'enduriment de la política exterior dels americans.

6.1. Discurs d'en Reagan, l'Imperi del Mal i fi de la distensió.

Les dues crisis del petroli dels anys 1973 i 1979 que tant van condicionar als presidents Nixon, Ford i Càrter, va resultar un bon llevat per fermentar les polítiques neoliberals que triomfaran al món atlàntic amb l'arribada d'en Reagan i na Thatcher. Un brou de cultiu idoni alimentat també pel cas Watergate i, especialment, per a la finalització del sistema internacional de *Bretton Woods*, on la sensació de pèrdua d'influència nord-americana va ser la clau pel triomf de l'ala dreta dels republicans. Hem d'afegir a la recepta la segona onada de la descolonització i el caos d'alguns casos de la primera, que va accentuar la possibilitat de moviments revolucionaris entre les poblacions tribals,

³¹ Hobsbawm, 2012, capítol VIII: "La Guerra Freda", PP: 229-259. L'autor aporta un punt de vista molt a rumiar, però la problemàtica de la Guerra Freda no era tant la intenció de fer mal com la potencialitat de fer mal, deliberadament o per accident. Ell mateix esmenta que la principal preocupació era la interpretació correcta dels moviments del contrari.

rurals o agràries d'Àfrica i d'Àsia. A més, a Amèrica llatina els règims dretans començaven a caure o patir insurgències de grups més aviat revolucionaris.

És molt probable que Reagan, actor secundari de cinema dels que passen sense pena ni glòria, entengués bé l'estat anímic del poble americà. La seva elecció pot ser llegida com la necessitat nord-americana de recobrar la confiança en si mateixa i superar la humiliació de les legislatures anteriors, corruptes, insignificants i submergides en crisis econòmiques contínues (1973 i 1979)³².

Segons Josep Fontana, les idees que Reagan expressava als seus bel·licosos discursos eren responsabilitat del seu entorn ultraconservador, com Toby Dolan, que va escriure el famós discurs sobre l'Imperi del Mal³³ o d'en Peter Robinson, que li va escriure el també famós discurs del 1987 a la Porta de Brandeburg. L'administració Reagan integrava fins a trenta-tres membres del Committee on the Present Danger, un *Think Tank* neo-conservador i anticomunista, que aportava idees sobre afers de seguretat en política exterior i que va aplegar vint membres amb càrrecs directament relacionats amb els sistemes de seguretat com el cap de la CIA, William Casey, l'ambaixadora a l'ONU Jeane Kirkpatrick o el secretari d'Estat, George Shultz³⁴.

Kirkpatrick donaria a llum la doctrina que portaria el seu nom on qualifica les dictadures feixistes d'autoritàries, prooccidentals i que podien servir als interessos nord-americans en ser convertibles o compatibles. Ben al contrari, els governs d'esquerres eren etiquetats de "totalitaris" i amb capacitat d'influència als països veïns, amb el que convidava a fer costat a tota mena de dictadors feixistes que lluitessin contra qualsevol conat revolucionari o esquerrà³⁵. Com a assessora en afers exteriors, Jeane Kirkpatrick va tenir molt pes en la línia dura de les ponències del president Reagan, com podem sentir al seu famós discurs del 1984 que es coneix com a "*Blame America First*"³⁶. En ell, recolza fervorosament les propostes i actuacions d'en Reagan. Acusa qualsevol de portar la contrària a la seva política bel·ligerant d'anti-nord-americà i critica les de les

³² Hobsbawm, 2012, PP: 250-253.

³³ *Empire's Evil Speech*: <https://www.youtube.com/watch?v=FcSm-KAEFFA>

³⁴ *Berlin Wall Speech*: <https://www.youtube.com/watch?v=5MDFX-dNtsM>

³⁵ *Dictatorships and Double Standards*: <https://search.proquest.com/docview/1290178854?pq-origsite=gscholar&fromopenview=true&imgSeq=1>

³⁶ *Blame America First Speech*: <https://www.youtube.com/watch?v=Dv8L-cuq17s>

febles posicions retòriques dels presidents Kennedy i Truman en considerar que evitaven el conflicte amb la Unió Soviètica, ja anomenada dins el cercle dels neocons com a “Imperi del Mal”.

Una altra font de profunda preocupació pels russos va esdevenir la roda de premsa del president Reagan, el 23 de març de 1983, per desvetllar al món la Iniciativa Estratègica de Defensa antimíssils (*Strategic Defense Initiative* o SDI). Precedent teòric de l’actual escut antimíssils, la SDI va ser coneguda amb el mot de *Star Wars* pel seu paral·lisme temporal i geogràfic amb la famosa saga. Aquest projecte constava en desplegar una xarxa de satèl·lits armats amb làser de raig X per abatre els ICBM en la seva fase de sortida cap a l’estratosfera. Tot i no resultar una teoria nova, si que ho era el fort interès mostrat per un president que va recolzar una investigació vigorosa quan va signar la Directiva NSDD 12 per a la modernització de les forces estratègiques dels EUA³⁷.

La forta aposta de Reagan per enfonsar el comunisme soviètic no semblava mera retòrica, sinó que anava acompanyada d’una injecció de força i agressivitat que no s’observava des de la fi de la Crisi dels Míssils Cubans. Els nord-americans coneixien la problemàtica situació de l’URSS i estaven disposats a propulsar la seva indústria cap a una nova carrera armamentística que obligués els soviètics a destinar uns recursos, per mantenir l’equilibri, dels que no disposaven. Aquesta nova política dura cercava treure als EUA del que romania de la crisi del petroli de 1979, enfonsar la precària economia de Moscou i enviaria un missatge contundent als comunistes xinesos.

7. La vesprada a la Crisi dels Euromíssils de 1983.

Els inicis de la dècada dels ‘80 no podien ser més difícils per als dirigents soviètics. La política de Reagan exercia la mateixa pressió internacional que les administracions d’en Truman i Eisenhower. L’encara conseller de Seguretat Nacional, Zbigniew Brzezinski, va resultar una figura cabdal en la política exterior dels presidents Càrter i Reagan, almenys durant l’etapa inicial del seu mandat. Fill de l’ambaixador polonès a Washington i nascut a Polònia, ja va portar el desastre als afers exteriors durant el mandat de Càrter, durant el qual, va aconseguir que el president traspassés el comandament de la CIA cap a la

³⁷ NSDD 12 a: <https://catalog.archives.gov/id/6879613>

seva cartera. Va ser el responsable directe de les massacres de camperols a El Salvador, de la benvinguda a Videla a la Casa Blanca mentre a Argentina cometia crims salvatges, de recolzar al xa de Pèrsia mentre atia la revolució islàmica a Afganistan, de donar suport a Pol Pot amb el seu genocidi o al dictador del Congo Mobutu, entre un llarg etcètera. Brzezinski va impulsar la reunió de Càrter amb Deng Xiaoping de 1979 en la qual arribava a un acord que incloïa la Xina com a enemic de la Unió Soviètica a canvi de tecnologia i armes³⁸.

Aquest mateix Brzezinski apareix als informes del KGB, juntament amb el Papa Joan Pau II, com a principals instigadors de la revolta de treballadors a Polònia i el ràpid creixement del moviment Solidaritat. Citats a l'arxiu d'en Mitrokhin³⁹, Andropov, que llavors era el cap del KGB durant el mandat de Brezhnev, creia que el nord-americà ajudava amb la dissensió a través del Papa, també polonès.

Davant la fractura de Polònia, dues posicions dividien a Moscou, la del ministre de Defensa, Dimitri Ustinov, partidari d'intervenir com a Praga, i les de Brezhnev i Andropov, que creien oportú no atiar el vesper i preferien una opció diplomàtica, col·locant un govern militar titella. Com escriu Zubok al seu llibre, Txernaiev escriuria l'agost de 1981 que *"la postura de Brezhnev era la més sensata i intel·ligent. És ben simple: no podem permetre que Polònia continuï dependent de nosaltres"*^{40,41}. Segons Zubok, als anys vuitanta, el centre de la Unió Soviètica, és a dir Moscou, sostenia i ajudava a seixanta-nou països de la Unió o aliats externs. A més, des dels anys 1960 més d'un 25% del PIB de l'URSS es destinava a Defensa i les seves indústries de desenvolupament, ficades a una carrera armamentística que a dures penes podien sostenir. Aquesta despesa s'intentava sostenir amb l'exportació de gas i cru, el qual venien als socis de les repúbliques a un preu molt baix, però la crisi del petroli de 1973 va canviar aquest ingrés, fent que Moscou hagués de vendre un petroli que havia multiplicat per 4 el seu preu al doble del cost anterior, això és a la meitat que la resta

³⁸ Fontana, 2017. PP: 417-433.

³⁹ Andrew i Mitrokhin, 1999. PP: 662-706.

⁴⁰ Zubok, 2008, p: 404.

⁴¹ Tret del diari d'en Txernaiev mostrat a l'arxiu de la NSA, a: <https://nsarchive.gwu.edu/anatoly-chernyaev-diary>

del món. La solidaritat del bloc comunista amb els seus era evident però fortament insostenible.

Un altre factor que va afectar l'economia delicada dels soviètics va ser la Guerra d'Afganistan. Igual que al cas de Polònia, no és aquest el lloc per analitzar el perquè de la guerra, però sí per apuntar que va ser Brzezinski qui la va alimentar. Davant la reacció islamista als excessos de l'ala radical dels comunistes afganesos, anomenats *Jalq*, el secretari de Defensa va instigar a Càrter fins que va firmar, el 3 de juliol de 1979, els ajuts als mujahidins just després de firmar amb Brezhnev un acord de reducció d'armament el 1979⁴². Davant les dificultats desfermades entre islamistes i radicals comunistes, Kabul demanà oficialment ajuda a Moscou que respon enviant assessors i diners, però a canvi de que les polítiques que creaven el descontentament islàmic fossin frenades. Moscou no volia una guerra. Davant la negativa de Moscou a intervenir directament, el president afganès Amin, va temptejar als EUA com ja ho va fer Sadat a l'Egipte al passat. La possibilitat que els americans guanyessin un terreny on instal·lar els seus nous míssils, que ja estaven instal·lant a Alemanya Occidental, va resultar decisiva per a la intervenció militar soviètica.

Per llavors, Brezhnev ja estava molt malament de salut després de patir un infart. Mentre restava convalescent, el poder era exercit pels quatre grans del Politburó: Gromyko, Ustinov, Andropov i Ponomarev. Gromyko va manifestar que descartava per complet la guerra com a forma de prevalença de l'URSS, com va declarar el juny de 1982: *"La Unió Soviètica assumeix l'obligació de no ser la primera a fer servir armes nuclears, tenint confiança en el poder del bon judici i la creença en l'habilitat de la Humanitat per evitar l'autoaniquilació i assegurar la pau i el progrés per la present i les futures generacions"*⁴³. La intervenció soviètica a Afganistan no pretenia instal·lar un règim comunista, si no eliminar als radicals del govern i estabilitzar la regió, pacificant les

⁴² Fontana esmenta les declaracions de Brzezinski al diari *Le Nouvel Observateur*, traduïda aquí: https://dgiibbs.faculty.arizona.edu/brzezinski_interview

⁴³ Declaracions recollides als diaris Pravda i The New York Times el 16 de juny de 1982, a: <https://www.nytimes.com/1982/06/16/world/brezhnev-s-statement-and-excerpts-from-gromyko-s-speech.html>

reclames islamistes amb concessions, d'aquí l'enviament d'assessors de govern a més de l'exèrcit⁴⁴.

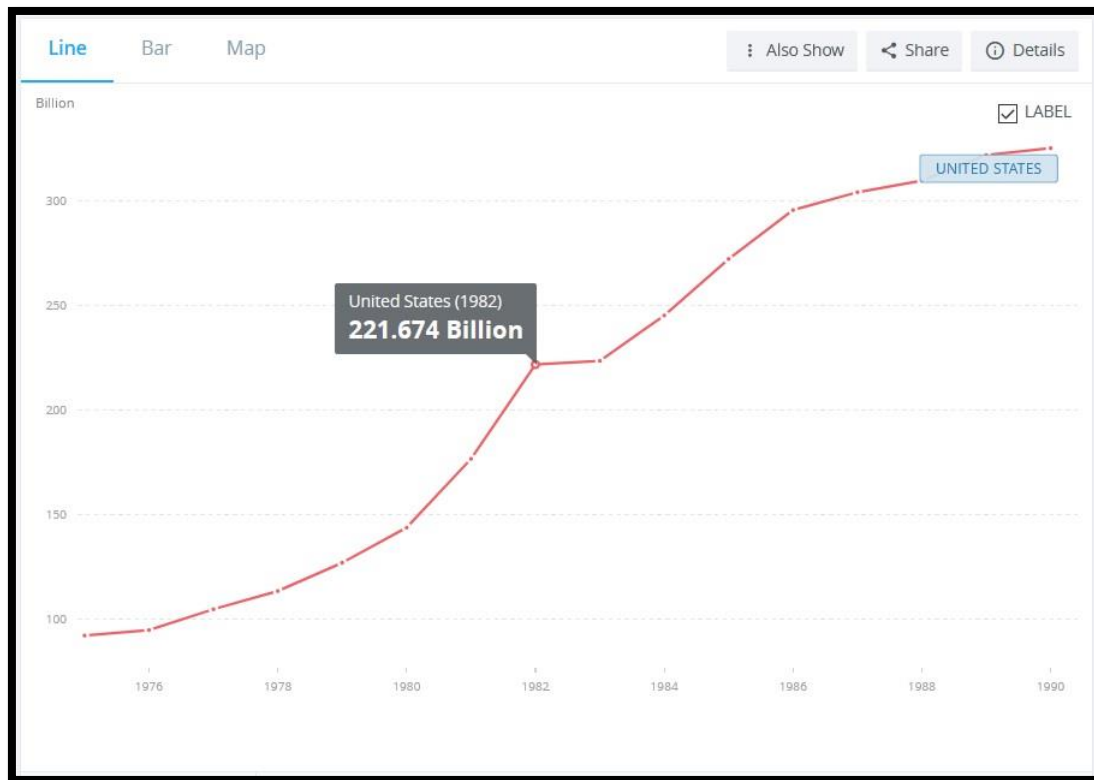
Ni la guerra ni la carrera armamentística, que el guant desafiant d'en Reagan mostrava, era de l'interès dels soviètics, capficats amb les problemàtiques amb les repúbliques i lidiand amb les dos vessants del seu propi govern, reformistes i conservadors. Quan Brezhnev finalment va morir, el 10 de novembre de 1982, Iuri Andropov va assumir la direcció general del Partit al Politburó del Kremlin en un moment molt delicat per a Moscou.

8. Operació RYaN

El director del KGB va assolir la Secretaria General del Partit Comunista amb un consens i una manca d'oposició que resultava molt significativa i indicadora dels temps foscos que la URSS vivia. No era temps de lluites internes pel poder. Tampoc era casualitat que la personalitat del nou secretari fos tan pessimista com la del propi Politburó, format principalment per membres de perfil conservador del Partit, alineat amb la preferència per la pau d'en Brezhnev i amb informació privilegiada pels seus contactes. Assessorat per personatges de la vella guàrdia com Dimitri Ustinov, General i ministre de defensa, Andrei Gromiko, secretari d'Afers Exteriors i posterior vicepresident del Partit, Mikhail Suslov o Boris Ponomareiev. Andropov va veure com Reagan augmentava els pressupostos militars de manera dràstica en quant va entrar a la Casa Blanca, recolzant el seu discurs agressiu amb accions concretes. Com podem veure a la següent taula, l'augment de les inversions pressupostàries destinades a defensa, des de 1980 en endavant, quasi doblegava la xifra de la passada administració, amb 221.674 mil milions de dòlars, resultava prou fort com per a almar als soviètics sobre les probables intencions nord-americanes⁴⁵.

⁴⁴ Fontana, 2017, PP: 435-439.

⁴⁵ Despeses i pressupost de Defensa i les seves indústries a:
https://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.XPND.GD.ZS?locations=US&most_recent_year_desc=false

Eren, doncs, uns temps on, com va escriure el mestre Fontana, “*Contràriament al que els americans temien, els soviètics no estaven forjant plans per atacar-los, sinó que, atemorits per les seves amenaces, s’armaven per defensar-se*”⁴⁶.

Els temors pel rearmament i la retòrica agressiva dels nord-americans van portar a Andropov, durant la seva direcció del KGB, a impulsar una operació de vigilància massiva per intentar avançar-se al que ell creia un imminent atac de decapitació contra Moscou. La tecnologia de l’època encara no era fiable, com va quedar patent amb les falses alarmes sobre deteccions de llançaments que ja s’havien produït en altres ocasions⁴⁷. Andropov va inclinar-se pels equips humans d’intel·ligència dels que disposava, tant a la mateixa URSS com als països estrangers, per iniciar l’operació RYaN, *Raketno Yadernoye Napadenie*, transliteració d’Atac amb Míssils Nuclears. Iniciada el 16 de maig de 1981, va ser la primera que unificava els dos serveis d’intel·ligència civil (KGB) i militar (GRU) per assolir els seus objectius. Aquesta operació de vigilància massiva tenia per finalitat detectar moviments sospitosos i assenyalar indicadors perillosos que poguessin alertar sobre un atac amb míssils nord-americà. Tot el flux d’informació, presumiblement

⁴⁶ Fontana, 2017, p: 444.

⁴⁷ Falses alarmes de llançament de míssils: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_nuclear_close_calls

immens, s'analitzava al Primer Directiu en Cap que estava situat a l'Institut per Problemes d'Intel·ligència de Moscou. Aquesta nova oficina estava dotada dels últims avenços soviètics en computació per ajudar als analistes a traçar les seves directrius, plans, crear escales i aportar solucions matemàtiques⁴⁸. Quan Andropov va ser triat com a secretari general, en Kryuschov va assumir el mandat del KGB, alineant-se amb el seu patró i impulsant el projecte d'intel·ligència més gran de la Història. Instruccions precises van arribar a les residències del KGB als països de l'OTAN amb ordres de "...fer de l'Operació RYaN la primera prioritat dintre del Pla de Treball de 1982"⁴⁹ per detectar qualsevol preparatiu de guerra.

8.1. Augmenta la tensió.

En arribar l'any 1983, Moscou ja no podia mantenir als estats satèl·lit de l'URSS, veia com els Estats Units feien la guerra contra aliats seus arreu l'Orient Mig, Iugoslàvia era un vesper i l'OTAN conduïa maniobres a Europa de manera quasi continua, obligant el Kremlin a millorar constantment les seves forces armades. La Guerra Freda estava tensant els nervis del bloc soviètic.

Com ja van avisar anteriorment, els líders de l'URSS van comunicar als seus col·legues occidentals que no tenien manera de distingir si unes maniobres militars eren un mer exercici o un atac real. Resultava clau el fet diferencial geogràfic, on les forces de l'OTAN projectaven les seves forces molt més enllà de qualsevol país membre, al contrari que l'URSS a territori propi, fet que feia més fàcil preveure un atac soviètic que no pas a l'inrevés. Una d'aquestes maniobres van ser les *FleetEx* i les *Able Archer*, portades a terme durant diversos anys, es van intensificar durant 1982 i 1983.

Durant l'abril de 1983, els nord-americans van portar a terme uns exercicis navals massius molt propers a la península de Kamtxatka, batejats com *FleetEx'83*. Tres agrupacions navals de portaavions amb els seus grups de batalla, més de 40 vaixells de guerra i 300 avions de combat, van desenvolupar els seus jocs de guerra al mateix Mar d'Okhotsk, on hi havia la principal base de la flota soviètica del Pacífic. Durant quatre

⁴⁸ Ambinder, 2018, PP: 59 i 60.

⁴⁹ Adrew i Gordievsky, 1990, p: 488.

setmanes, la flota nord-americana més gran des de la Segona Guerra Mundial, va tantejar i estudiar les característiques dels sensors de radar i sonar, les maniobres dels pilots soviètics i les seves bateries de defenses de la costa est en un exercici de clara provocació. Les violacions de l'espai aeri soviètic a les illes Kurils i la Península de Kamtxatka van ser contínues i els pilots americans coneixien perfectament el temps del qual disposaven fins a l'arribada dels avions russos. La pressió a la base aèria responsable de la defensa era enorme, tal com descriu el pilot tristament famós, el Major Guenadi Osipovitx, quan va testimoniar que la plana major es va presentar per reprendre'ls⁵⁰.

Aquesta pressió havia de provocar algun incident. I el provocà. El primer de setembre de 1983, els caces soviètics es tornen a enlairar per fer fora un avió de reconeixement americà RC-135 que estava violant l'espai aeri rus. Aquest avió era un Boeing 707 modificat per als militars, idèntic a la versió civil, si més no pels radars. Quan el pilot rus, Osipovitx, va interceptar l'avió de nit i sense visibilitat, va rebre ordre d'abatre'l i va disparar. Però no es tractava de l'avió de reconeixement que els russos esperaven, sinó que un error de navegació va portar a l'avió civil de Korean Air Lines KAL 007, un Boeing 747, a sobrevolar la península de Kamtxatka i a ser erròniament identificat i abatut. Van morir 292 persones i es va desfermar una greu crisi diplomàtica envers la Unió Soviètica⁵¹.

Amb les relacions internacionals molt crispades, un mes després de l'abatiment del KAL 007, arribaren les maniobres militars *Able Archer '83*.

9. Able Archer 83.

Unes maniobres militars són un conjunt de moviments de grans quantitats de tropes i vehicles per practicar tota una sèrie d'objectius, com la bona coordinació de temps, orientació i velocitat, la fluïdesa de les comunicacions i la pràctica d'ús d'equipament nou. Per exemple, durant les maniobres *FleetEx'83*, l'Armada nord-americana va practicar la coordinació dels seus vaixells, submarins i avions, l'ús del sonar i el radar i la

⁵⁰ Garland, 2011, PP: 37-41

⁵¹ Arxius de la CIA, a: <https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/csi-publications/books-and-monographs/a-cold-war-conundrum/source.htm#HEADING1-12>

recollida de dades d'intel·ligència sobre els sensors i les tàctiques soviètiques de defensa. Aquestes maniobres es tracen sobre plans hipotèticament reals per practicar-los, és per això que sovint reben també el nom de "jocs de guerra".

Durant l'any 1983, un nou equipament havia d'arribar a Europa Occidental, els míssils balístics Pershing II, de mig abast, i els míssils de creuer *Gryphoon* de rang inferior, però amb capacitat nuclear si escau. La necessitat de practicar l'ús dels nous míssils era evident donada la manca d'aquest arsenal anteriorment als països OTAN d'Europa. És en aquest context material on s'emmarcaven les maniobres *Able Archer '83*. La hipòtesi on s'havien de practicar era de ciència-ficció, però prou interessant per a comprendre com es podria desfermar una guerra nuclear.

9.1. El dia del Judici Final.

La Unió Soviètica decideix no ajudar més als seus aliats de l'URSS i injecta grans quantitats de diners en millorar el seu exèrcit i realitzar continus exercicis a les fronteres occidentals. L'agost de 1983, una Iugoslàvia econòmicament deprimida decideix alinear-se amb els països occidentals i demanar ajuda econòmica i militar. Moscou rep amb molta indignació el canvi de bàndol i tem un efecte dominó a la resta de satèl·lits, pel que procedeix a mobilitzar els seus exèrcits i posar-los a fer maniobres al flanc sud balcànic. Després d'un mes de maniobres, el setembre, les forces del Pacte de Varsòvia entren a Iugoslàvia.

La guerra es desferma per tot arreu. El 31 d'octubre les forces soviètiques envaeixen Finlàndia i, al dia següent, Noruega. Es realitzen atacs massius per mar i aire contra objectius i forces de l'OTAN i les seves bases. Al sud, l'Exèrcit Vermell entra a Grècia i la seva flota ataca tot objectiu al seu abast als mars Mediterrani, Adriàtic i Negre. El 4 de novembre, finalment entren a Alemanya Occidental de manera massiva a través de la bretxa de Fulda, un pas natural de terres baixes entre Turíngia i Frankfurt del Maine, mentre bombardejant tota la frontera⁵².

⁵² <https://www.britannica.com/place/Fulda-Gap>

Com que la resistència dels països aliats és molt dura, els soviètics escalen i converteixen aquesta guerra convencional en una no convencional. El 6 de novembre llencen atacs químics i els països OTAN responen d'igual manera al dia següent. La forta pressió per la destrucció d'aeròdroms i bases aliades provoca que aquests traslladin el comandament suprem de Mons, Bèlgica, cap a Birkenfeld, Alemanya.

Com que els països occidentals resulten incapaços de repelar l'atac soviètic, l'OTAN decideix enviar un missatge contundent als enemics del Pacte de Varsòvia. El matí del 8 de novembre es demana permís per "*ús inicial d'armes nuclears contra els països satèl·lits [de l'URSS]. La demanda s'aprova i el matí del dia 9 de novembre, les armes són disparades*"⁵³. Aquest primer atac d'avertiment no deté les forces del Pacte de Varsòvia que continuen avançant. Al dia següent, el Comandament Suprem Aliat a Europa (SACEUR), demana continuar amb el llançament de míssils nuclears i Washington ho aprova. L'11 de novembre el conflicte ha escalat fins a una guerra nuclear total.

Llavors, com que no queda res per destruir, les maniobres *Able Archer '83* destinades a practicar l'ús de les armes nuclears arriben a la seva finalització. Així és com ho relata el responsable de l'arxiu de la NSA, basant-se en els citats documents desclassificats per l'OTAN⁵⁴.

9.2. El desenvolupament de les maniobres i l'alerta soviètica.

És cert que les maniobres anuals *Able Archer* eren prou conegudes pels soviètics, però les de l'any 1983 tenien diverses característiques que les feien essencialment diferents i perilloses als ulls russos. La primera era l'involucrament d'alts oficials, incloent-hi els president i vicepresident nord-americans, en la cadena de comandament. Recordem que una ordre estratègica, com més restrictiva, de més amunt arriba. El segon aspecte diferencial i capital d'aquesta edició era la prova dels nous míssils *Pershing II* i la pràctica del seu apuntat i llançament des d'Alemanya cap a objectius del Pacte de Varsòvia. El tercer factor estressant va resultar que, durant les maniobres, van haver-hi silencis de ràdio, es van carregar els míssils nuclears amb caps nuclears reals, es van reportar atacs

⁵³ Arxiu OTAN desclassificat, a: [NSA](#).

⁵⁴ Jones, N. (2016).

nuclears en freqüències de ràdio obertes i es va escalar de manera simulada l'indicador DEFCON⁵⁵ a través de totes les seves fases, fins al nivell 1 d'Alerta General⁵⁶. Eren punts que els soviètics podien arribar a conèixer a través de RYaN, però resultava impossible que sabessin si era real o simulat, tot s'havia de basar en especulacions condicionades per les novetats anormals d'aquest exercici.

Pel que fa al nivell d'estrès en l'alerta dels soviètics, les fonts resulten problemàtiques. Per una banda tenim una font humana que informava a l'MI6 britànic, Oleg Gordievsky, un alt funcionari del KGB que va esdevenir en agent doble quan treballava a Dinamarca com a diplomàtic i van succeir els fets de la Primavera de Praga el 1968. Decebut per la intervenció armada, va decidir desertar i va passar secrets d'estat als britànics fins el 1985. Ell resulta ser l'única font que va advertir als aliats sobre l'Operació RYaN i el pànic soviètic per les maniobres de 1983. Tot i que és molt probable que, simplement, estigués "inflant" el seu estatus per poder demanar més i millors condicions per a la seva deserció i instal·lació al Regne Unit, les informacions que va passar als britànics van ser importantíssimes. Com Christopher Andrew, historiador oficial de l'MI5 britànic, esmenta, la memòria de Gordievsky era fotogràfica, no apuntava mai res per por que l'enxampessin amb documents prohibits. Resulta poc probable que recordés amb el nivell de detall que es descriu al seu llibre, datat de 1991, tot el passat des de 1968, però podria ser viable que els britànics registressin tots els informes orals que anaven rebent d'ell de manera esglaonada. Resulta interessant com durant les fases inicials de RYaN, Gordievsky no semblava tenir coneixement d'aquesta. Es recull un informe a la mateixa pàgina de la CIA d'un agent expert seu que va entrevistar-se amb alts funcionaris soviètics on assenyala que cap d'ells tenia coneixement d'*Able Archer* i negaren que cridés l'atenció del Politburó ni del Ministre de Defensa. Sembla altament improbable que els moviments militars no cridessin l'atenció dels líders soviètics, donat que venim d'una tensió molt forta resultant de les maniobres *FleetEx'83* i les seves contínues violacions de l'espai soviètic⁵⁷. Resulta més creïble que, igualment que va passar

⁵⁵ <https://fas.org/nuke/guide/usa/c3i/defcon.htm>

⁵⁶ https://nsarchive.gwu.edu/sites/default/files/thumbnails/image/15_a_slide_from_the_wintex-cimex_83_exercise_illustrates_the_simulated_deterioration_from_military_vigilance_to_defcon_1.jpg

⁵⁷ <https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/csi-publications/books-and-monographs/a-cold-war-conundrum/source.htm#Top%20of%20File>

desapercebuda per a en Gordievsky, molts comandaments soviètics no sabessin res de RYaN en un principi.

Més preocupants resulten els indicadors sense cuinar, com tots els antecedents que apuntaven cap a una escalada de bel·licositat real, no només dialèctica. La invasió de l'illa de Granada a l'octubre d'aquell any, mentre es desenvolupaven maniobres nord-americanes per tot el globus, o l'atemptat a Beirut contra un quarter de l'exèrcit nord-americà que va matar 240 persones, són uns exemples d'indicadors d'alarma que podrien convertir unes maniobres en una agressió real. La tensió important que patien a Moscou es va reflectir en la comunicació del Politburó amb la seva residència del KGB a Londres el 8 o 9 de novembre, on Gordievsky diu que es va posar en alerta màxima als seus components en imaginar que l'alerta a les bases nord-americanes era màxima arran dels esdeveniments. Com havien d'estar patint Andropov, Khrushov i el seus entorns per sospitar que aquesta alerta podia ser el senyal que RYaN havia estat cercant sobre suposats preparatius per a un primer atac nuclear⁵⁸. La guerra psicològica, confirmada per RYaN com a PSYOPs⁵⁹, estava destinada a desestabilitzar als soviètics i fer que cometessin errors de percepció com el que va ocórrer durant *Able Archer*. Aquesta guerra psicològica afectava les gentes al carrer que "*estaven genuïnament alarmades... a les escoles i universitats s'organitzaven classes sobre la pau, es va organitzar un Mes de Defensa Civil i es passaven pel·lícules sobre la invasió nazi del '41...*"⁶⁰.

Finalment, les maniobres *Able Archer '83* van transcórrer del 2 a l'11 de novembre i van finalitzar sense incidents internacionals coneguts, però els restants exercicis militars que es desenvolupaven durant aquella tardor, continuaven en marxa. Les forces estratègiques soviètiques es van posar en alerta i van assolir la preparació necessària per contestar a una agressió⁶¹. Ningú no va disparar ni violar l'espai aeri contrari o no es recull als arxius. Cap míssil va abandonar la seva sitja. L'operació RYaN va continuar durant 1983, 1984 i 1985, fins a l'arribada de Gorbatxov.

⁵⁸ Andrew, C., Gordievsky, O. (1991), P: 503.

⁵⁹ http://www.ieee.es/Galerias/fichero/docs_opinion/2019/DIEEO81_2019JOAPRA_Psyops.pdf

⁶⁰ <https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/csi-publications/books-and-monographs/a-cold-war-conundrum/source.htm#Top%20of%20File>

⁶¹ <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/19840518.pdf>

Com diu Fischer, mentre els soviètics portaven a terme RYaN i els nord-americans executaven les *Able Archer '83*, en Gordievsky no coneixia l'existència del pànic soviètic. Va ser posteriorment quan aquesta font primària va informar sobre el que havia estat a punt de passar durant les maniobres, el que encaixaria amb les conseqüències i el pes a la consciència que va provocar. Tot i que presumiblement exagerades per Gordievsky amb l'objectiu d'eleva el seu valor, les informacions sobre les pors que estimulaven Andropov a conduir RYaN semblaven genuïnes⁶². Un canvi de discurs en Reagan evidencia que quelcom havia passat i, finalment, havia pres la decisió de rebaixar el to del seu discurs.

9.3. Conseqüències.

Resulta molt interessant llegir algunes informacions de la biblioteca de la CIA. Una d'aquestes, indica que des de setembre de 1983, Margaret Thatcher va urgir públicament a en Reagan a moderar el seu llenguatge envers la Unió Soviètica. Sembla evident que la Dama de Ferro sabia que s'estaven ultrapassant els límits i que els russos estaven sotmesos a massa pressió. Llavors, és possible que la tasca d'en Gordievsky, o d'algú com ell, fos real i l'informe sobre la por soviètica arribés a ulls de na Thatcher. El 29 de setembre va adreçar-se als comensals del tradicional sopar anual de la *Churchill Foundation Award* a Washington, sabent que atrauria la premsa, i va dirigir a l'audiència el discurs "*Vivim al mateix planeta i estem obligats a compartir-lo*". En aquest discurs, Thatcher deia "*...Primer, l'amenaça. Hem de bregar amb la Unió Soviètica. Però hem d'abordar-ho no com ens agradaria que fora, sinó com és. Vivim en el mateix planeta i hem de continuar compartint-lo. Per tant, estem preparats, sempre que les circumstàncies siguin les adequades, per a parlar amb la Direcció soviètica...*"⁶³. El missatge sembla clar, ja que mentre deia que no serien amics dels soviètics, urgia a rebaixar les tensions i aquestes, naixien al Despatx Oval de Washington D.C.

A començaments de gener de 1984, Ronald Reagan va preguntar al seu ambaixador de Moscou si "*Creus que els líders soviètics realment ens temen, o tot és propaganda histèrica?*", el seu cap de la CIA, Robert Gates, li va dir "*...no crec que hagin estat*

⁶² <https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB426/>

⁶³ <https://www.margaretthatcher.org/document/105450>

*llàgrimes de cocodril. Ells no creien que un atac de l'OTAN fos imminent el novembre de 1983, però sí creien que la situació era molt perillosa*⁶⁴. El president nord-americà va cobrar consciència del que, sense cap mena de dubte, era un xoc cultural: Mentre els americans no entenien com els russos jugaven al “pòquer militar”, aquests no entenien com jugaven els americans als “escacs militars”.

Quan els dos pols més significatius de les doctrines neoliberals, Reagan i Thatcher, van adonar-se del que havien estat a punt de provocar, va arribar la fi de l'escola realista en Relacions Internacionals. Un canvi cap a un model més col·laborador i generós va donar inici a uns temps menys perillosos amb el canvi de paradigma internacional amb la tendència transnacional de Relacions Internacionals. En aquesta escola, la dinàmica del conflicte és substituïda per la de negociació i, emmarcada dintre del Règim Internacional, suposa un apropament entre les posicions de dues tradicions.

10. Conclusions: Resultats i discussió.

En aquest últim capítol, exposo els resultats de la recerca en forma d'indicadors clau que aporten dades per a la resolució de la pregunta hipotètica sobre si va existir el pànic soviètic a una guerra nuclear. Posteriorment, entrarem en la discussió d'aquestes dades per resoldre la pregunta i tancar el treball valorant el desenvolupament.

10.1. Resultats.

Les observacions realitzades ens mostren unes capacitats de projecció de força nord-americana molt superiors a les del bloc soviètic, tant en mitjans civils com militars, i una creació d'aquestes eines molt anterior a les dels soviètics. Vinculada a les capacitats de projecció de força arreu el món, hem pogut observar que la recollida d'intel·ligència era molt forta en ambdós bàndols i amb sòlids vincles entre les branques civils i militars, tot i que el bloc OTAN ha mostrat mètodes més agressius en els seus estudis durant les maniobres militars.

L'estudi ha mostrat un augment fort del discurs antisoviètic durant el mandat d'en Càrter i, molt especialment, amb l'arribada d'en Reagan. Observem com han evolucionat

⁶⁴ https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB426/#_ftn2

les doctrines de contenció anticomunistes, Truman, Eisenhower, i Kirkpatrick, i es posa fi a l'era de distensió. Hem pogut trobar alguns exemples de les personalitats que donaven impuls als discursos, certament bel·ligerants, de l'administració nord-americana, com George Keenan, Jeane Kirkpatrick o John Foster Dulles. Hem trobat la relació entre l'escalada d'alerta soviètica i els indicadors econòmics que mostren els pressupostos de Defensa, així com la preocupació pels discursos de "l'Imperi del Mal" i el de la Iniciativa Estratègica de Defensa o SDI. Hem vist indicadors d'anticomunisme rampant en les intervencions nord-americanes a Àsia i Àfrica. Hem observat les diferències entre les intervencions nord-americanes i la soviètica a Afganistan i com la CIA va sacsejar el vesper islàmica Orient Mitjà per lluitar contra el comunisme.

Hem pogut aprendre sobre les dades tècniques dels míssils intercontinentals de l'època i hem vist que no eren precisos, dades que ens suggereixen que la Destrucció Mútua Assegurada, potser no estava assegurada. Hem exposat com el desplegament dels míssils a Alemanya i Turquia trencava l'equilibri nuclear i posava molt en guàrdia el Politburó, a més de desplegar-se en clara configuració ofensiva a terres llunyanes.

Hem llegit indicadors econòmics que penalitzaven l'economia mundial, especialment als països occidentals, arran les Crisis del Petroli de 1973 i 1979 i hem previst com afavoria la política exterior d'enemic continu a l'economia de les classes obreres dels Estats Units d'Amèrica. En aquest context, hem pogut mostrar com també les iniciatives civils anticomunistes eren portades a terme per alts funcionaris nord-americanes, com Zbigniew Brzezinski, i polonesos, com el Papa Joan Pau II, a través d'iniciatives no governamentals.

Les observacions també mostren com durant els inicis de la dècada dels '80, les pors soviètiques ja eren una realitat i mostraven indicadors clars com l'Operació RYaN i els discursos d'en Brezhnev i Andropov renunciant a l'ús d'armament nuclear. Hem pogut trobar quina va ser la font d'informació dels serveis britànics i nord-americanes pel que fa a la suposada "paranoia" soviètica.

Socialment, hem observat els fets que provoquen l'ofec pressupostari soviètic i el malestar causat per les retallades de fons provinents de Moscou, especialment a Polònia, mentre que els EUA iniciaven una nova carrera armamentística, augmentant dràsticament el seu pressupost destinat a l'exèrcit.

Dintre d'aquest context, hem pogut observar la gran tensió que van produir les maniobres *FleetEx'83* i l'abatiment de l'avió civil KAL 007, indicadora clara de la forta pressió internacional que es vivia a Moscou. L'observació també ha mostrat com era el pla de les maniobres i quins marcadors preocupaven als russos mentre es desenvolupaven aquestes, a l'hora que acotem els punts temporals del coneixement de RYaN pels nord-americans.

A les conseqüències, mostrem els indicadors que podrien relacionar la posada en coneixement d'en Reagan sobre RYaN i la reacció d'aquest, indicador clau de la gravetat de la situació pels efectes que va comportar per a les relacions internacionals en acabar la greu crisi dels euromíssils de 1983.

10.2. Discussió i tancament.

El meu treball d'investigació aporta suficient informació com per a valorar si la suposada paranoia soviètica, si és que existia, estava fonamentada pels moviments i discursos nord-americans o no. Entenent el període com un conflicte ideològic, resulta lògic pensar que l'arribada d'un president que era capaç de complir el que deia fos una amenaça vital pels partits comunistes del món. Ha quedat demostrat que la posició nord-americana era varis graus percentils més agressiva que la soviètica, en part per manca de possibilitats que Moscou igualés les futuribles capacitats militars si l'equilibri es trencava.

El món no estava repartit de manera igualitària, ja que a molt pocs llocs hi havia partits comunistes al capdavant d'un país, mentre que la pràctica totalitat del Primer Món eren democràcies capitalistes. Entre aquestes dues maneres de llegir la vida econòmica, estaven els països del Tercer Món, que és realment on es podia donar una disputa des de les bases obreres empobrides majoritàries, però on el suposat expansionisme soviètic no es va veure enlloc. La crida d'aquests governs a Moscou per rebre recolzament contra els Estats Units, França o Regne Unit, era la manera normal com arribaven les armes i els assessors soviètics allà on l'imperialisme iniciava una guerra anticomunista.

Tenim, doncs, un equilibri trencat i un augment de les intervencions armades contra països comunistes o amb branques revolucionàries. En afegir la mobilització massiva a escala planetària de les maniobres militars, podem incloure l'ingredient de la preparació i disposició militar per a la guerra. Tots aquests ingredients junts donen com a resultat un plat que no seria del gust de ningú per menjar, qualsevol país sotmès a aquesta pressió es veuria forçat a efectuar tasques defensives de rearmament i vigilància per detectar una invasió.

La Unió Soviètica no podia patir una altra Operació Barbaroja i realment temia que *Able Archer '83* fos un preparatiu real per a atacar definitivament, però no hi ha prou informació per concloure si van preparar-se per contestar a l'atac nuclear o no. Tot i que és la resposta que trobo més plausible, resultaria molt interessant poder llegir les fonts polítiques i militars dels arxius i web russes per poder aportar força a l'argument. L'alternativa a aquesta resposta afirmativa seria que l'URSS no temia a un atac i tot era propaganda, però resultaria increïble després de la lectura dels indicadors positius. La clau roman a trobar un equilibri entre les fonts anglosaxones, que diuen que el pànic de guerra soviètic era resultat de la histèria, i les russes que van desistir públicament a fer servir un primer atac preventiu. Aquest és el motiu definitiu per a l'existència d'un nombre tan alt d'armes nuclears: és indiferent qui realitza el primer atac, la dispersió de bases llançadores garanteix una resposta suficient per a l'aniquilació.

Un cop llegits aquests resultats i discussions, puc donar resposta a la pregunta:

Sí, els soviètics estaven atemorits per la possibilitat real d'un atac durant *Able Archer'83*, però no, no es van preparar per a realitzar un atac preventiu, sinó per a contestar si hagués calgut, davant la impossibilitat d'una certesa plena.

Durant les tasques que he dut a terme per desfilat aquesta complexa crisi, he pogut observar dues problemàtiques que, en un futur pròxim, em disposaré a solucionar. La primera és la manca de fonts russes per la impossibilitat de llegir l'idioma. Ens hem d'en fiar de les fonts úniques anglosaxones, fet que provoca un biaix de fonts notori. La segona resulta del fet que he hagut d'acotar què inclou aquest treball i en quina profunditat de detall. No resulta adient per a un TFG excedir-se en propòsit i contingut, no per manca de ganes, si no de temps i de la necessitat de sintetitzar allò que he cercat.

És, doncs, la meua intenció ampliar aquest treball amb més aportacions que aclareixin millor els aspectes econòmics i militars que els russos van patir per poder equilibrar les fonts i netejar la seva càrrega cultural occidentalitzada.

Per tancar, m'agradaria donar les gràcies a totes aquelles persones, professionals o no, que em precedeixen i s'esforcen o s'han esforçat a saber la veritat, en esclarir uns fets dominats pels interessos polítics i en fer d'aquest món un lloc millor aportant llum i coneixement.

Cristian Sisó i Castellano.

Treball finalitzat el 07/12/2020 al bell mig d'una pandèmia de SARS/COVID 19.

11. Bibliografia bàsica.

Per aprendre i orientar-me sobre com fer el TFG:

- Sancho, J: "Com escriure i presentar un bon treball acadèmic: Guia didàctica per a estudiants i professors". 2018, Universitat de Vic.

Manuale de consulta general:

- Fontana, J: "*Por el bien del Imperio: Una historia del mundo desde 1945*". Barcelona, 2011.
- Fontana, J: "*El siglo de la revolución: Una historia del mundo desde 1917*". Barcelona, 2017.
- Hernández, J.J: "*Los Estados Unidos de América: Historia y Cultura*". Salamanca, 2002.
- Hobsbawm, E: "*Historia del Siglo XX*". Barcelona, 2012.
- Zubok, V: "*Un imperio fallido: la Unión Soviética durante la Guerra Fría*". Barcelona, 2008.

Bibliografia específica:

- Ambinder, M: "The Brink: President Reagan And The Nuclear War Scare Of 1983". New York, 2018.
- Andrew, C; Gordievsky, O: "*KGB: The Inside Story of its Foreign Operations From Lenin To Gorbachev*". Londres, 1990.
- Andrew, C; Mitrokhin, V: "*The Mitrokhin Archive: The KGB in Europe And The West*". New York, 1999.
- Andrew, C; Mitrokhin, V: "*The Mitrokhin Archive II: The KGB in The World*". UK, 2018.
- Garland, Andrew R., "1983: The most dangerous year" (2011). *UNLV Theses, Dissertations, Professional Papers, and Capstones. 901*. Nevada, 2011.
- Hines, J: "*Soviet Strategic Intentions 1965-1985; An Analytical Comparison of U.S. Cold-War Interpretations With Soviet Post-Cold-War Testimonial Evidence*". Edimburg, 1995. A: <https://ethos.bl.uk/OrderDetails.do?uin=uk.bl.ethos.652461>
- Jones, N: "*Able Archer 83: The Secret History of the NATO Exercise That Almost Triggered Nuclear War*". New York, 2016.

- Migliucci, D; Martínez, F; Benecke, K: *“La crisis Able Archer (1983): un caso ejemplar de Misperception”*. 2017, Universidad Complutense de Madrid.

Webgrafia, biblioteques i arxius digitals:

- *Agencia EFE*, a: <https://www.efe.com/efe/usa/5>
- *Avalon Project. Yale Law School*, a:
<https://web.archive.org/web/20041204183708/http://www.yale.edu/lawweb/avalon/trudoc.htm>
- *Ayer*, a: <http://revistaayer.com/>
- *CIA Library*, a: <https://www.cia.gov/library>
- *Cold War Studies at Harvard University*, a:
<https://projects.iq.harvard.edu/coldwarstudies/publications-and-guides-russian-archives>
- Colom, Guillem: *“Cuando la realidad supera la ficción: la operación RYAN”*. 2018. *Universidad Pablo Olavide*, a Dialnet:
<https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=6799626>
- *Encyclopedia Britannica*, a: <https://www.britannica.com/>
- *Federation of American Scientist*: <https://fas.org/nuke/guide/russia/icbm/r-36m.htm>
- Fischer, B : *“A Cold War Conundrum: The 1983 Soviet War Scare”*, a:
<https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/csi-publications/books-and-monographs/a-cold-war-conundrum/source.htm>
- *Hoover Institution: “Cold War”*. *Stanford University*, a:
<https://www.hoover.org/library-archives/collections/cold-war>
- *Instituto Español de Estudios Estratégicos*, a: <http://www.ieee.es>
- *Foerign Policy Research Institute*, a: <https://www.fpri.org/>
- *Global Security*, a: <https://www.globalsecurity.org/>
- *Harry S. Truman Library*, a: <https://www.trumanlibrary.gov/>
- Kirkpatrick, J: *“Dictatorships and Double Standards”*. 1979, New York. a:
<https://search.proquest.com/docview/1290178854?pqorigsite=gscholar&fromopenview=true&imgSeq=1>

- *Liddell Hart Military Archives. King's College of London*, a: <https://kingscollections.org/catalogues/lhcma/collection/b/brink-of-apocalypse/>
- *Margaret Thatcher Foundation*, a: <https://www.margaretthatcher.org>
- *Nate, J: "The Soviet Side of the 1983 War Scare". 2018, NSA (National Security Archive):* <https://nsarchive.gwu.edu/briefing-book/aa83/2018-11-05/soviet-side-1983-war-scare>
- *Nate, J: "The 1983 War Scare: The Last Paroxysm of the Cold War [I, II i III]". 2013, NSA:* <https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB426/>
- *National Archives of U.S. Foreign Policy Research:* <https://www.archives.gov/research/foreign-policy/cold-war>
- *National Archives, The [Regne Unit]: "Cold War File".* <https://www.nationalarchives.gov.uk/education/resources/cold-war-on-file/>
- *New York Times*, a: <https://www.nytimes.com/>
- *Nuclear Threat Initiative*, a: <https://www.nti.org/>
- *Nukemap:* <https://nuclearsecrecy.com/nukemap/>
- *Office of Historian. Department of State, United States of America*, a: <https://history.state.gov/>
- *United States' Department of State*, a: <https://www.state.gov>
- *National Archives [Regne Unit]: "Cold War File".* <https://www.nationalarchives.gov.uk/education/resources/cold-war-on-file/>
- *Russian Archives Online:* <http://www.russianarchives.com/index.html>
- *Vanguardia, La*, a: <https://www.lavanguardia.com/>
- *University of Arizona, The: "Brezezinski Interview",* a: https://dgibbs.faculty.arizona.edu/brzezinski_interview
- *Wikipedia*, a: <https://ca.wikipedia.org>
- *Washington Post, the*, a: <https://www.washingtonpost.com>

- *Wetting, G: "The last Soviet offensive in the Cold War: emergence and development of the campaign against NATO euromissiles, 1979–1983: Origins of the Second Cold War". 2009, a:* <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14682740802638640>

- *World Bank, The*, a: <https://www.worldbank.org/>

Videografia:

- BBC: *"Able Archer 1983: Brink of Apocalypse"*, recuperat a: <https://www.youtube.com/watch?reload=9&v=tPit2BGNKwo>
- Kirkpatrick, J: *"Blame America First Speech"*, 1984. Recuperat a: <https://www.youtube.com/watch?v=Dv8L-cuq17s>
- Reagan, R: *"Evil Empire Speech"*, 1983. Recuperat a: <https://www.youtube.com/watch?v=FcSm-KAEFFA>
- Reagan, R: *"Berlin Wall Speech"*, 1987. Recuperat a: <https://www.youtube.com/watch?v=5MDFX-dNtsM>